

УДК 343.98

Л.Л. СТАСЮК, канд. політ. наук, Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна»

ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ, ВЧИНЕНИХ ШЛЯХОМ ЗАБРУДНЕННЯ ВОДОЙМ

Ключові слова: екологія, довкілля, експертизи, спеціаліст, розслідування, забруднення, водойми

Під час розслідування злочинів проти довкілля, вчинених шляхом забруднення водойм спеціальні знання використовуються в двох основних формах: у разі залучення спеціалістів під час окремих слідчих (розшукових) дій та в межах проведення експертизи. Судова експертиза є найефективнішим засобом виконання слідчих завдань по справах про злочини проти довкілля, за умови, звичайно, неухильного дотримання вимог кримінально-процесуального законодавства, щодо призначення та проведення цієї слідчої дії.

Публікації науковців, зокрема В.Н. Карагодіна, Л.А. Іванової, С.О. Книженко, В.В. Лаврищева, О.В. Ринкової, М.В. Руденко, та інших вчених з даної проблематики, сприяли глибокому дослідженню методики розслідування злочинів проти довкілля, удосконаленню їх криміналістичної характеристики, ролі спеціальних знань під час розслідування таких злочинів. Однак, прикладні аспекти використання спеціальних знань малодосліджені, хоча саме вони містять криміналістичні рекомендації щодо ефективного розслідування злочинів проти довкілля. У зв'язку з цим у даній статті будуть розкриті сучасні можливості судових експертиз при розслідуванні злочинів проти довкілля, вчинених шляхом забруднення водойм.

Експертизу за матеріалами кримінального провадження про злочини проти довкілля слід призначати тільки тоді, коли в цьому є

дійсна необхідність, коли без відповіді експерта на певні питання неможливо встановити істину в справі. Неприпустимо призначати експертизу для вирішення питань, що потребують таких спеціальних знань, які не виходять за межі професійної підготовки слідчого або прокурора, тобто на вирішення експерта не можна ставити питання правового характеру.

З метою проведення експертизи слідчому, відповідно до КПК України, необхідно винести постанову про призначення експертизи, у якій чітко сформулювати питання, які потрібно вирішити; вказати об'єкти, які надаються в розпорядження експерта і підлягають дослідженню, а при необхідності провести порівняння, зазначити, які порівняльні зразки для цього направляються. У слідчій практиці все ще зустрічаються випадки, коли ці вимоги законодавства не витримуються, зокрема, слідчими іноді складається не постанову про призначення експертизи, а лист на адресу певної установи, з вимогою встановити, чи містять викиди промислових відходів шкідливі речовини з перевищенням гранично припустимих концентрацій, іноді навіть без вказівки на конкретні об'єкти дослідження.

В ході розслідування злочинів проти довкілля, вчинених шляхом забруднення водойм, доводиться призначати різноманітні експертизи, завдяки яким вдається одержувати відповіді на численні питання. Однак при усій їх різноманітності є відносно невелике коло типових питань, які вирішуються за допомогою судово-експертних досліджень. До таких питань насамперед відноситься встановлення вмісту, складу шкідливих речовин у водному середовищі, яке, згідно з наявними даними, піддалося негативному впливу з боку певного господарського об'єкта, концентрації цих речовин, відповідності її гранично припустимому рівню.

Якщо негативні наслідки такого впливу очевидні, експертиза дозволяє встановити причини події, у тому числі причини захворювання або загибелі риб, рослин, тварин, які знаходилися в межах водойми, яка зазнала забруднення.

При складності відповідних правил охорони довкілля, за допомогою експерта може бути встановлений факт їх порушення, а також відповідність вимогам безпеки для навколишнього природного середовища технічного проекту, іншої технічної документації певного господарського об'єкта, його устаткування, очисної споруди, технологічного процесу.

Важливим завданням судово-експертних досліджень за матеріалами кримінальних проваджень про злочини проти довкілля, вчинені шляхом забруднення водойм є встановлення можливості заподіяння шкоди довкіллю в результаті порушень, встановлених у процесі досудового розслідування. Маються на увазі випадки, коли явно виражена шкода довкіллю забруднюючими речовинами не заподіюється, але не через їх невелику кількість або малу агресивність і, отже, слабкий вплив на довкілля, а завдяки щасливому збігу обставин, що не залежать від волі порушника правил. Наприклад, у результаті екстрених заходів шкідливий стік вдалося локалізувати й нейтралізувати.

До основних завдань судово-експертних досліджень за матеріалами кримінальних проваджень аналізованої категорії відноситься також визначення розміру матеріальної шкоди, заподіяної порушенням правил охорони довкілля, і профілактичних заходів, які доцільно реалізувати з метою запобігання подібних порушень у майбутньому.

Нерідко перед експертом ставиться питання: хто несе відповідальність та порушення правил охорони довкілля, допущених в конкретному випадку? У зв'язку із цим треба мати на увазі, що відповідальність за дотримання правил охорони довкілля покладається на конкретних осіб наказом керівника підприємства (установи, організації), або вона передбачається в посадових інструкціях і, виходить, повинна з'ясуватися слідчим, шляхом огляду й приєднання до справи відповідних документів або їх копій. І лише в тих випадках, коли правила охорони довкілля складні для розуміння особами, які не мають спеціальної підготовки, перед експертом можна по-

рушувати питання про конкретну особу, яка допустила порушення тих або інших правил.

На вимогу експертів, їм поряд з досліджуваними об'єктами, надається інформація, яка міститься в різних документах. Найчастіше такими документами є: протоколи слідчих дій (огляду місця події, допитів і ін.); акти працівників контролюючих природоохоронних органів, які фіксують факти забруднення довкілля; акти перевірок, проведених природоохоронними органами; схеми й основні розрахункові дані очисних споруд; виписки з журналів, які відображають технологічний процес виробництва, зберігання, транспортування, скидання отруйних речовин і відходів виробництва; виписки з журналів реєстрації результатів періодичних досліджень, проведених аналітичними лабораторіями народногосподарських об'єктів і контролюючих природоохоронних органів; висновки за результатами інших експертних досліджень, які мають значення для проведення даної експертизи [1, с.76].

Складність і численність правил проведення безпечної для довкілля діяльності, обов'язковість дослідження причинного зв'язку між допущеним порушенням правил і наслідками, які наступили, різноманіття об'єктів, для дослідження яких необхідні спеціальні знання, обумовлюють необхідність проведення значної кількості експертиз у ході досудового розслідування злочинів проти довкілля, вчинених шляхом забрудненням водойм.

У зв'язку з тим, що в штаті експертної служби органів внутрішніх справ, НДІ судових експертиз нерідко відсутні працівники, які спеціалізуються в області іхтіології, гідробіології, ветеринарії, проведення експертиз доручається кваліфікованим спеціалістам природоохоронних органів, науково-дослідницьких установ і вузів відповідного профілю.

Питання про коло об'єктів, які надаються на експертизу, вирішується разом з особою, якій передбачається доручити проведення відповідної експертизи. Нерідко такі матеріали кримінального провадження, як протокол огляду місця події, висновки інших експертиз, протоколи допитів, акти відомчого розс-

лідування, полегшують вирішення поставлених перед експертом питань.

Час проведення експертизи обирається слідчим, коли зібрані усі необхідні для цього матеріали. Експертизи за матеріалами кримінальних проваджень аналізованої категорії призначаються в будь-який момент досудового розслідування, але такі їх види, як судово-медична, ветеринарна, іхтіологічна й хімічна, проводять, як правило, на самому початку досудового розслідування, тому що їх висновки дають можливість визначити подальший напрям такого розслідування.

Робота експерта прискорюється, якщо питання слідчим правильно сформульовані. Типовою помилкою слідчих є постановка питань, які не відповідають профілю експертизи.

Зазначимо можливості експертиз, які найбільш часто призначаються в ході досудового розслідування злочинів проти довкілля, вчинюваних шляхом забрудненням водойм.

Судово-хімічна експертиза вирішує питання: про концентрацію шкідливих речовин у воді, ґрунті, рослинах, тваринах, рибі; про склад певних речовин (наприклад, пестицидів, нафтопродуктів); про реакційну здатність і токсичність виявлених речовин; час їх збереження у тому або іншому природному об'єкті; про походження речовин з одного або різних джерел; про можливість утворення токсичних хімічних сполук у певних умовах [2, с.68].

Об'єктами дослідження такої експертизи є проби води, ґрунту, риби, тваринних і рослинних організмів.

Технологічна експертиза встановлює відповідність технологічних режимів виробництва й очищення викидів і скидань затвердженим нормативним вимогам. На її вирішення ставляться такі питання: чи відповідає технологія виробництва затвердженому проекту; якщо є невідповідність, то в чому вона полягає і як вона впливає на екологічну безпеку виробництва; які технологічні причини наднормативних скидань шкідливих речовин; чи правильно відображений технологічний процес в облікових документах; який обсяг речовин, скинутих за певний період часу; чи були

порушення при проведенні конкретних робіт і на конкретній ділянці виробництва; чи передбачено технологією устаткування, яке запобігає викидам шкідливих речовин у воду; хто й за допомогою яких засобів контролює дотримання технологічного процесу; чи відповідає потужність очисних споруд технологічним потребам; які причини недостатнього очищення речовин; у яких випадках можлива відмова в роботі очисних споруд; чи можна вважати дану технологію виробництва безпечною для вод [2, с.69].

На дослідження експертів надаються: протоколи оглядів устаткування; документи про його експлуатацію й роботу; протоколи допитів свідків, які працювали на зазначеному устаткуванні; документи, у яких відображаються порушення правил експлуатації досліджуваних технічних пристроїв; проектні матеріали; журнали обліку речовин, які надійшли на очищення; стрічки самописів; технологічні інструкції.

Будівельно-технічну експертизу призначають для вирішення питань про правильність уведення об'єкта в експлуатацію. Вона відповідає на питання: чи проведені роботи з розміщення, проектування, будівництва, приймання в експлуатацію відповідно до санітарних норм і правилами; чи допущені відступи від проекту; чи не пов'язані вони з відсутністю або запізненням здачі природоохоронних споруд; чи проводилася відповідна державна експертиза передпроектних матеріалів; чи уповноважені особи на підписання акту приймання об'єкта в експлуатацію; чи не викликана аварія помилкою проектування; чи відповідає використовуване устаткування технічному проекту; чи правильно уведено устаткування в експлуатацію після ремонту [1, с.80].

Об'єктами експертизи є господарські об'єкти й окремі технологічні лінії, проектні матеріали, акти надання земельної ділянки, акти приймання та здачі об'єкта, висновки відповідних державних експертиз; протоколи огляду устаткування.

До технічної експертизи звертаються при необхідності встановлення причин події. На її

вирішення можуть бути поставлені питання, які стосуються справності устаткування, його придатності для виконання конкретних технічних операцій: чи справні технічні засоби, якщо ні, то в чому це полягає; які причини несправності і як вони впливають на безпеку довкілля; який строк експлуатації устаткування; була ситуація аварійною чи штатною; чи була можливість вчасного виявлення й усунення несправності; чи не викликана аварія дефектами установок; який час їх виникнення; чи могли виявлені несправності виникнути раптово; яка послідовність явищ, що призвели до забруднення; які обставини сприяли події; чи відповідає кваліфікація працівника, характеру виконуваної ним роботи; чи можливо виконання роботи в заданих технічних умовах; чи мало місце порушення правил і яких саме; які причини понадлімітного викиду або скидання речовин; чи правильно здійснювався контроль за ремонтом і експлуатацією устаткування; чи достатня для цього приладава й лабораторна база; чи достатнє фінансування підприємства для забезпечення безпеки довкілля; чи має виробнича лабораторія ліцензію на виконання аналітичних робіт; чи виконали особи усі дії, необхідні для запобігання забруднення водойми [1, с.77–79].

До об'єктів експертизи відноситься устаткування, його окремі вузли, прилади, паспорти й технічні інструкції установок; документи про проходження інструктажу, професійну підготовку працівників; графіки робіт і ремонтів, ліцензії промислових лабораторій; акти службового розслідування; протоколи слідчих дій, що містять відомості про механізм події.

Іхтіологічна експертиза призначається при виявленні отруєння або загибелі риби, відповідає на такі питання: які причини захворювання або загибелі риби у водоймі; чи не було причиною загибелі риби обміління водойми, вибухи, недостача кисню, знищення кормової бази водойми; чи не пов'язано це із присутністю певних забруднюючих речовин; якщо так, то який механізм їх потрапляння у водойму; які концентрації є шкідливими для гі-

дробіонтів; як вони позначаються на розмноженні; яка тривалість впливу речовин на гідробіонтів [2, с.72].

На дослідження надаються екземпляри риб різних видів, планктон, висновок судово-хімічної експертизи, протокол огляду місця події.

Комплексна екологічна експертиза встановлює розмір і причини заповідання шкоди природоохоронним системам. На її вирішення ставляться такі питання: чи є ушкодження або загибель представників тваринного й рослинного світу в конкретній екологічній системі (водоймі); які види організмів ушкоджені й у якому ступені; чи зменшилася чисельність організмів і яких видів; чи ушкоджена кормова база і які види організмів; яка перспектива її відновлення; який механізм виявлених ушкоджень; якими речовинами відбулося ушкодження; чи було надходження речовин залповим; які концентрації конкретних речовин становлять небезпеку для стану й розвитку представників тваринного й рослинного світу; чи присутні такі речовини у воді, ґрунті, рослинах і тваринах; чи представляють небезпеку для здоров'я людини зазначені організми при вживанні в їжу; який розмір заповіданої шкоди; яка довгострокова тенденція погіршення стану довкілля [1, с.85; 3, с.368–369].

До об'єктів екологічної експертизи відносяться: природоохоронна система і її компоненти (води, атмосфера, ґрунти, планктон, рослини, риби, тварини); матеріали кримінального провадження, з відомостями про порушення і їх наслідки.

Отже, судова експертиза є найефективнішим засобом виконання слідчих завдань по справах про злочини проти довкілля, за умови, неухильного дотримання вимог кримінально-процесуального законодавства, щодо призначення та проведення цієї слідчої дії. Експертизу за матеріалами кримінального провадження про злочини проти довкілля слід призначати тільки тоді, коли в цьому є дійсна необхідність, коли без відповіді експерта на певні питання неможливо встановити істину в справі.

До таких питань насамперед відноситься встановлення вмісту, складу шкідливих речовин у водному середовищі, яке згідно з наявними даними піддалося негативному впливу з боку певного господарського об'єкта, концентрації цих речовин, відповідності її гранично припустимому рівню. До типових експертиз, які призначаються в ході досудового розслідування злочинів проти довкілля, вчинюваних шляхом забрудненням водою слід віднести: судово-хімічну, технологічну, будівельно-технічну, технічну, іхтіологічну, комплексну екологічну експертизу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селиванов Н. А. Расследование преступных загрязнений природной среды : учеб. пособие / Н. А. Селиванов, К. С. Скоромников. – М. : МНЭПУ, 1994. – 103 с.
2. Карагодин В. Н. Методика расследования преступлений, связанных с загрязнением вод и атмосферы / В. Н. Карагодин, Л. А. Иванова. – Екатеринбург : УрАГС, 2005. – 124 с.
3. Экспертизы у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / за ред. В. Г. Гончаренка. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 400 с.

Стасюк Л. Л. Призначення експертиз під час розслідування злочинів проти довкілля, вчинених шляхом забруднення водою / Л. К. Стасюк // Форум права. – 2012. – № 4. – С. 865–869 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12cclszv.pdf>

Розкрито сучасні можливості експертиз під час розслідування злочинів проти довкілля, вчинених шляхом забруднення водою. Наведені типові експертизи та питання, які вирішуються в ході їх проведення.

***

Стасюк Л.Л. Назначение экспертиз во время расследования преступлений против окружающей среды, содеянных путем загрязнения водоемов

Раскрыты современные возможности экспертиз при расследовании преступлений против окружающей среды, совершенных путем загрязнения водных ресурсов. Определены типичные экспертизы и вопросы, которые решаются в ходе их проведения.

***

Stacjuk L.L. Assignment of Expertise during Fact-Finding of Crimes against a Surrounding Medium, Made By Stream Pollution

Modern possibilities of examinations are opened at investigation of crimes against the environment, the water resources made by pollution. The resulted typical examinations and questions which dare during their carrying out.